

O'SPIRINLARDA HAYOTIY MAQSADLARNING SHAKLLANISH OMILLARI

Nuriddinova Ug'ilyo Nuriddin qizi
Toshkent ijtimoiy innovatsiya universiteti
"Psixologiya" yo'nalishi 2-bosqich talabasi
ugiloynuriddinova82@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20726998>

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'spirinlarda hayotiy maqsadlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillar tahlil qilingan. Oila muhiti, tengdoshlar guruhi, ta'lim muassasasi hamda shaxsiy motivatsiyaning hayotiy maqsadlarni belgilashdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, o'spirinlarning kelajak rejalari va o'zini o'zi anglash jarayonining hayotiy maqsadlar rivojlanishiga ta'siri ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: o'spirinlik davri, hayotiy maqsadlar, motivatsiya, oila muhiti, tengdoshlar ta'siri, o'zini o'zi anglash, kasbiy yo'nalish, shaxs rivojlanishi.

Аннотация

В данной статье рассматриваются психологические, социальные и педагогические факторы формирования жизненных целей у подростков. Особое внимание уделяется роли семьи, группы сверстников, образовательной среды и личностной мотивации в процессе определения жизненных ориентиров. Также обосновано влияние самосознания и представлений о будущем на развитие жизненных целей подростков.

Ключевые слова: подростковый возраст, жизненные цели, мотивация, семейная среда, влияние сверстников, самосознание, профессиональное самоопределение, развитие личности.

Abstract

This article examines the psychological, social, and pedagogical factors influencing the formation of life goals in adolescents. Particular attention is paid to the role of family environment, peer groups, educational institutions, and personal motivation in shaping adolescents' future aspirations. The study also highlights the impact of self-awareness and future-oriented thinking on the development of life goals during adolescence.

Keywords: adolescence, life goals, motivation, family environment, peer influence, self-awareness, career orientation, personality development.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari sharoitida yoshlarning hayotiy maqsadlarini shakllantirish muammosi dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyotining jadallashuvi, kasblar tizimining yangilanib borishi hamda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi yosh avloddan o'z kelajagini ongli ravishda rejalashtirishni talab etmoqda. Shu jihatdan o'spirinlarda hayotiy maqsadlarning shakllanish mexanizmlarini o'rganish psixologiya fanining muhim yo'nalishlaridan biridir.

O'spirinlik davri inson ontogenezining eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlaridan biri bo'lib, mazkur davrda shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy pozitsiyasi va kelajak haqidagi tasavvurlari shakllanadi. Aynan ushbu davrda yoshlar hayot mazmuni, kasbiy faoliyat,

oilaviy munosabatlar va jamiyatdagi o‘rni haqida jiddiy fikr yurita boshlaydilar. Natijada hayotiy maqsadlar tizimi shakllanib, shaxsning keyingi rivojlanish yo‘nalishini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi o‘spirinlarda hayotiy maqsadlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi psixologik, ijtimoiy va pedagogik omillarni ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- o‘spirinlik davrining psixologik xususiyatlarini tahlil qilish;
- hayotiy maqsad tushunchasining mazmun-mohiyatini ochib berish;
- oila, ta’lim muassasasi va tengdoshlar ta’sirini aniqlash;
- shaxsiy motivatsiya va o‘zini o‘zi anglashning rolini yoritish;
- hayotiy maqsadlarni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Maqolani tayyorlash jarayonida psixologik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, umumlashtirish hamda tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, o‘spirinlik davri psixologiyasi bo‘yicha mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy qarashlari o‘rganildi.

Hayotiy maqsad shaxsning uzoq muddatli istiqbolga qaratilgan ongli intilishlari va rejalari majmuasini anglatadi. Psixologik nuqtai nazardan hayotiy maqsad inson faoliyatining yo‘nalishini belgilovchi, uning xulq-atvori va qarorlarini boshqaruvchi ichki mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

E.G. G‘oziyev shaxsning rivojlanishini uning ehtiyojlari, motivlari, qiziqishlari va yo‘nalganligi tizimi bilan uzviy bog‘liq holda izohlaydi. Olimning ta’kidlashicha, inson faoliyatining mazmuni va yo‘nalishi unda shakllangan motivlar hamda qadriyatlar tizimi bilan belgilanadi. Shaxsning hayotiy maqsadlari ham aynan ehtiyojlar, qiziqishlar va motivlarning rivojlanishi natijasida vujudga keladi. G‘oziyevning fikricha, inson o‘z oldiga ma’lum maqsadlarni qo‘yishi va ularga erishishga intilishi uning ongli faoliyatining muhim ko‘rinishi hisoblanadi. Ayniqsa, o‘spirinlik davrida dunyoqarashning kengayishi, o‘zini o‘zi anglashning rivojlanishi va kelajak haqidagi tasavvurlarning boyishi natijasida hayotiy maqsadlar aniqroq shakllanib boradi. Shu bois shaxs yo‘nalganligi, motivatsiyasi va qadriyatlar tizimi o‘spirinlarda hayotiy maqsadlarning shakllanishiga ta’sir etuvchi muhim psixologik omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

G‘oziyev shaxs yo‘nalganligini insonning faoliyatini boshqaruvchi va ma’lum maqsadlarga yo‘naltiruvchi barqaror motivlar tizimi sifatida tavsiflaydi. Mazkur nazariy qarashdan kelib chiqib aytish mumkinki, o‘spirinlarda hayotiy maqsadlarning shakllanishi ularning ehtiyojlari, qiziqishlari, ideallari va e’tiqodlarining rivojlanishi bilan bevosita bog‘liqdir. Shaxsning kelajakka nisbatan ongli munosabati va o‘z istiqbolini rejalashtirishi esa hayotiy maqsadlarning barqarorlashuviga xizmat qiladi.

Z.T. Nishonova o‘spirinlik davrini shaxsning ijtimoiy yetuklikka intilishi, hayotiy pozitsiyasi va kelajak istiqbollari belgilashi bilan tavsiflaydi. Bu jarayonda oila, ta’lim muhiti va tengdoshlar bilan muloqot yoshlarning hayotiy maqsadlarini shakllantiruvchi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

M.G. Davletshin va Sh.A. Do‘stmuhamedovanning fikricha, ilk o‘spirinlik davrida o‘quv-kasbiy faoliyat yetakchi faoliyatga aylanadi. Mazkur davrda yoshlar kelajakdagi kasbini tanlash, hayotiy rejalari va istiqbollari belgilashga intiladilar. Shu sababli o‘spirinlik davri shaxsning hayotiy maqsadlari shakllanadigan muhim rivojlanish bosqichi hisoblanadi.

L.I. Bojovich shaxs rivojlanishini inson ehtiyojlari, motivlari va yo‘nalganlik tizimining shakllanishi bilan bog‘liq murakkab psixologik jarayon sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, o‘spirinlik davrida shaxsning ichki pozitsiyasi tubdan o‘zgarib, kelajak bilan bog‘liq intilishlar, ideallar va hayotiy rejalar shakllana boshlaydi. Olim bu davrda yoshlarning nafaqat hozirgi

faoliyatiga, balki istiqboldagi hayot yo‘liga ham ongli munosabat bildirishini ta’kidlaydi. Bojovichga ko‘ra, o‘spirinlarda kasbiy o‘zini o‘zi belgilash, jamiyatda munosib o‘rin egallashga intilish hamda shaxsiy qadriyatlar tizimining rivojlanishi hayotiy maqsadlarning shakllanishi uchun psixologik asos vazifasini bajaradi. Shuningdek, shaxs yo‘nalganligining rivojlanishi natijasida uzoq muddatli maqsadlar va kelajak rejalari vujudga keladi hamda ular yoshlarning xulq-atvori va faoliyatini boshqaruvchi muhim omilga aylanadi. Shu sababli Bojovich o‘spirinlik davrini hayotiy maqsadlar, e‘tiqodlar va istiqbolli rejalarning faol shakllanish bosqichi sifatida baholaydi.

I.S. Kon o‘spirinlik davrini “hayotiy o‘zini o‘zi belgilash” davri sifatida tavsiflaydi. Uning fikriga ko‘ra, mazkur yosh bosqichida shaxsning asosiy rivojlanish vazifasi kelajakdagi hayot yo‘lini tanlash, kasbiy istiqbollarni aniqlash va hayotiy rejalarni shakllantirishdan iboratdir. Shaxsning kelajakka yo‘naltirilganligi, o‘z imkoniyatlarini baholashi hamda qadriyatlar tizimining rivojlanishi hayotiy maqsadlarning shakllanishiga psixologik asos yaratadi.

A.A. Reanga ko‘ra, shaxsning hayotiy maqsadlari uning motivatsion sohasi va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog‘liqdir. Insonning kelajakka yo‘naltirilganligi, o‘z oldiga uzoq muddatli maqsadlar qo‘yishi va ularni amalga oshirishga intilishi shaxs yetukligining muhim mezonlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli o‘spirinlik davrida motivlar, qadriyatlar va o‘zini o‘zi anglashning rivojlanishi hayotiy maqsadlarning shakllanishiga psixologik zamin yaratadi.

Mashhur psixolog E. Eriksonning ta’kidlashicha, o‘spirinlik davrining asosiy vazifasi shaxsiy identifikatsiyani shakllantirishdan iborat. Shaxs o‘zining kimligi, jamiyatdagi o‘rni va kelajakdagi istiqbollarni aniqlashga harakat qiladi. Mazkur jarayon muvaffaqiyatli kechganda yoshlarda aniq hayotiy maqsadlar va istiqbolli rejalarni shakllanadi.

J.W. Santrockning fikricha, o‘spirinlik davrida yoshlarning identifikatsiyasi, kelajak haqidagi tasavvurlari va hayotiy maqsadlari faol shakllanadi. Ushbu jarayonga oilaviy muhit, tengdoshlar bilan munosabatlar, ta’lim tizimi hamda shaxsning kognitiv rivojlanishi sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Muallif hayotiy maqsadlarni o‘spirinning muvaffaqiyatli rivojlanishi va kelajakdagi kasbiy o‘zini o‘zi belgilashining muhim sharti sifatida baholaydi.

W. Damon hayotiy maqsadni shaxs hayotiga yo‘nalish va mazmun beruvchi psixologik tuzilma sifatida talqin qiladi. Uning fikriga ko‘ra, o‘spirinlik davrida maqsadlarning shakllanishi yoshlarning o‘z qobiliyatlari, qiziqishlari va qadriyatlarini anglash jarayoni bilan chambarchas bog‘liqdir. Aniq hayotiy maqsadlarning mavjudligi shaxsning psixologik barqarorligi, akademik muvaffaqiyati va ijtimoiy faolligini oshiradi.

J.S. Eccles va R.W. Roeserlarning fikriga ko‘ra, maktab o‘spirinlarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy muhitlardan biridir. Ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatlar, pedagoglarning qo‘llab-quvvatlashi hamda maktabdagi ijobiy ijtimoiy munosabatlar yoshlarning kasbiy o‘zini o‘zi belgilashi va hayotiy maqsadlarini shakllantirishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan maktab muhiti o‘spirinlarning kelajakka yo‘naltirilgan maqsadlarini rivojlantiruvchi muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo‘ladi.

O‘spirinlik davri shaxs rivojlanishining muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, aynan ushbu davrda hayotiy maqsadlar, kelajak rejalari va shaxsiy istiqbollar faol shakllana boshlaydi. Hayotiy maqsadlarning shakllanishi shaxsning motivatsion sohasi, ehtiyojlari, qiziqishlari, qadriyatlar tizimi hamda o‘zini o‘zi anglash darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Mazkur jarayonda o‘spirinning o‘z imkoniyatlarini baholashi, qobiliyatlarini anglab yetishi va kelajakdagi ijtimoiy mavqeyini tasavvur qilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Hayotiy maqsadlar yoshlarning faoliyatiga yo‘nalish berib, ularning xulq-atvori va qarorlarini boshqaruvchi muhim psixologik omil sifatida namoyon bo‘ladi. O‘spirinlarda maqsadlarning shakllanishiga oilaviy muhit, ta’lim tizimi,

tengdoshlar bilan muloqot va jamiyatdagi ijtimoiy qadriyatlar sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit yoshlarning kelajakka nisbatan ijobiy munosabatini rivojlantirib, ularda aniq va real maqsadlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'spirinlik davrida kasbiy o'zini o'zi belgilash, mustaqil hayotga tayyorgarlik ko'rish va shaxsiy identifikatsiyaning rivojlanishi hayotiy maqsadlarning mazmunini boyitadi. Kelajakka yo'naltirilgan fikrlashning rivojlanishi natijasida yoshlar uzoq muddatli rejalar tuzishga va ularga erishish strategiyalarini ishlab chiqishga intiladilar. Aniq hayotiy maqsadlarga ega bo'lgan o'spirinlar o'qish, kasbiy faoliyat va ijtimoiy munosabatlarda yuqori faollik hamda mas'uliyatni namoyon etadilar. Shu sababli hayotiy maqsadlarning shakllanishi o'spirin shaxsining psixologik yetukligi, ijtimoiy moslashuvi va kelajakdagi muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Hayotiy maqsadlar shaxsning qadriyatlari bilan ham uzviy bog'liqdir. O'z qadriyatlarini anglagan va ularga tayanib faoliyat yuritadigan o'spirinlar odatda hayotda muvaffaqiyatga erishishga ko'proq moyil bo'ladilar.

Oila shaxsning birlamchi ijtimoiylashuv instituti hisoblanadi. Farzandning dastlabki qadriyatlari, xulq-atvor me'yorlari va kelajak haqidagi tasavvurlari oilada shakllanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ota-onalarning ta'lim darajasi, oiladagi emotsional muhit va tarbiya uslubi yoshlarning maqsad qo'yish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Demokratik tarbiya uslubiga ega oilalarda voyaga yetayotgan o'spirinlarda mustaqil fikrlash, mas'uliyat hissi va kelajakni rejalashtirish ko'nikmalari yuqori darajada rivojlanadi.

Aksincha, oiladagi nizolar, e'tiborsizlik yoki haddan tashqari nazorat yoshlarning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirib, hayotiy maqsadlar shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Maktab va akademik litseylar o'spirinlarda hayotiy maqsadlarni shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institutlardan hisoblanadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilar turli fanlar orqali o'z qiziqishlarini aniqlaydilar, qobiliyatlarini namoyon etadilar va kasbiy yo'nalishlarini belgilaydilar.

Pedagoglarning qo'llab-quvvatlovchi munosabati, kasbga yo'naltirish ishlari hamda psixologik xizmat faoliyati yoshlarning kelajak haqidagi tasavvurlarini boyitadi. Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar ham o'spirinlarning qadriyatlar tizimi va maqsadlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

O'spirinlik davrida tengdoshlar guruhi shaxs rivojlanishining yetakchi omillaridan biriga aylanadi. Do'stlar bilan muloqot qilish jarayonida yoshlar o'z qarashlarini shakllantiradilar, ijtimoiy tajriba orttiradilar va ma'lum qadriyatlarni qabul qiladilar.

Ijobiy ijtimoiy guruhlar o'spirinlarni bilim olishga, sport bilan shug'ullanishga va kasbiy rivojlanishga undaydi. Salbiy ijtimoiy muhit esa maqsadsizlik, befarqlik va deviant xulq-atvorning shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Shuning uchun o'spirinlarning muloqot doirasini sog'lomlashtirish va ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Hayotiy maqsadlarning shakllanishida motivatsiya asosiy psixologik omil sifatida namoyon bo'ladi. Motivatsiya insonni muayyan faoliyatga undovchi ichki kuch bo'lib, uning maqsad sari harakat qilishini ta'minlaydi.

O'zini o'zi anglash jarayoni ham hayotiy maqsadlarni shakllantirishning muhim shartlaridan biridir. O'z imkoniyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini to'g'ri baholay oladigan o'spirinlar kelajak rejalarini aniqroq belgilaydilar. Bunday shaxslar maqsadga erishish yo'lida uchraydigan qiyinchiliklarni yengishga ham ko'proq tayyor bo'ladilar.

Nazariy tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'spirinlarda hayotiy maqsadlarning shakllanishi ko'plab omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Oila, ta'lim muassasasi va tengdoshlar guruhi

tashqi omillar sifatida namoyon bo'lsa, motivatsiya, o'zini o'zi anglash va qadriyatlar tizimi ichki omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur omillar o'zaro uyg'unlashganda o'spirinlarda aniq, real va istiqbolli hayotiy maqsadlar shakllanadi. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri ham yoshlarning maqsadlari va qadriyatlar tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

O'spirinlarda hayotiy maqsadlarning shakllanishi murakkab psixologik va ijtimoiy-pedagogik jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayonda oila, ta'lim muassasasi, tengdoshlar guruhi, motivatsiya hamda o'zini o'zi anglash muhim rol o'ynaydi.

Hayotiy maqsadlari aniq shakllangan o'spirinlar o'z faoliyatini samarali tashkil etishga, kasbiy muvaffaqiyatga erishishga va jamiyatda munosib o'rin egallashga ko'proq moyil bo'ladilar. Shu sababli yoshlarning maqsadli hayot pozitsiyasini rivojlantirishga qaratilgan psixologik va pedagogik ishlarni takomillashtirish zarur.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
2. Nishonova Z.T., Alimuhamedov A. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2018.
3. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh.A. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2019.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – Москва: Питер, 2008.
5. Кон И.С. Психология ранней юности. – Москва: Просвещение, 1989.
6. Реан А.А. Психология личности. – Санкт-Петербург: Питер, 2018.
7. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. – New York: W.W. Norton & Company, 1968.
8. Santrock J.W. Adolescence. – New York: McGraw-Hill Education, 2019.
9. Damon W. The Path to Purpose: Helping Our Children Find Their Calling in Life. – New York: Free Press, 2008.
10. Eccles J.S., Roeser R.W. Schools as Developmental Contexts During Adolescence. – Journal of Research on Adolescence, 2011.